

Una aproximació a la historiografia de l'art contemporani a la regió de Girona¹

Fer una exposició valorativa més o menys completa de la historiografia de l'art contemporani a la regió de Girona durant els segles XIX i XX, des de la sortida de l'Antic Règim fins als nostres dies, requeriria un important desplegament documental, una laboriosa recerca arxivística i hemerogràfica i una acurada revisió crítica de tota la bibliografia existent sobre temes d'història de l'art en el marc espacial i temporal considerat. Un objectiu i un desplegament de mitjans que, com resulta evident i atesa la manca de precedents, depassa àmpliament les possibilitats d'una intervenció com la que se m'ha sol·licitat. La meua aportació, per tant, cal veure-la simplement —i d'aquí el títol de la conferència— com un primer contacte d'urgència, esquemàtic i parcial, cap a allò que coneix d'una producció historiogràfica que ha dedicat una atenció molt desigual als diversos esdeveniments i situacions esdevinguts en terres gironines, amb temes força estudiats al costat de buits clamorosos, i que presenta uns nivells d'exigència i uns resultats molt dispersos. L'assaig d'aproximació que presento es basa sobretot en les recerques que he anat realitzant al llarg del temps sobre determinats aspectes i experiències del món de l'art en aquest àmbit territorial.

No cal dir que parteixo del supòsit del valor i la utilitat d'aquesta mena d'investigacions geogràficament localitzades en tant que peces imprescindibles per construir una història general de l'art receptiva a la diversitat i complexitat de manifestacions, interessos i espais socials i culturals que constitueixen les nostres societats. El seu abast dimensional ens ha de permetre, per un costat, desplegar anàlisis denses i intenses del nostre objecte d'estudi i atendre factors i descobrir realitats que en un marc més ampli podrien passar desapercebuts, i, per l'altre, copsar la manera com determinades dinàmiques generals es fan presents i/o són objecte de transformació en un context concret on existeixen uns agents, unes estructures socials, unes tradicions culturals i unes correlacions de poder específics. En els darrers anys, nombrosos analistes s'han referit a la necessitat de superar enfocaments verticalistes basats en la ideologia de la modernització burgesa, que expliquen el desenvolupament dels processos artístics i culturals segons un model únic i en termes simplistes de progrés i retard. Enfront

¹ Cal fer notar que, en aquesta ocasió, emprem l'expressió "art contemporani" segons es ve utilitzant en la comunitat acadèmica, en el sentit d'art produït durant l'època contemporània. En altres àmbits té altres significacions, en general més restringides temporalment i més acotades conceptualment.

d'aquest planteig mecanicista, unidireccional i homogeneïtzador, caldria aprofundir en l'estudi de les asincronies de la modernitat i relacionar-les amb els contextos i constel·lacions específics de les històries i cultures locals, regionals i nacionals².

Quant al tema precís que avui ens convoca, una primera cosa que s'ha de tenir en compte és la diversitat d'usos i de sentits de l'expressió "història de l'art", uns usos i sentits que, com veurem, es van transformant al llarg del temps, i també és clar en funció dels interessos i les ideologies socials presents en els diferents períodes i situacions històrics. D'altra banda, tampoc cal no perdre de vista que a Catalunya la conceptualització de la contemporaneïtat artística es va consolidar, amb constants avenços i retrocessos, durant el segle XX, així com la possibilitat d'emprendre'n la historització, i que tant una cosa com l'altra restaven lluny de les motivacions i les expectatives generals dels nuclis intel·lectuals d'èpoques pretèrites.

Pel que fa a la demarcació de Girona, tot i alguns assajos anteriors més aviat esparsos, no és fins ben entrats els anys vint i durant els trenta del segle XX que apareixen algunes aportacions historiogràfiques rellevants al voltant de personalitats artístiques contemporànies considerades emblemàtiques. Aquesta orientació es reprendrà sobretot a principi dels anys setanta, però eixamplant els seus temes d'interès i renovant els mètodes d'anàlisi, els procediments de treball i l'utilatge tècnic, i introduint uns plantejaments teòrics i una perspectiva crítica fins llavors pràcticament inèdits. Una tal dinàmica no ens ha de portar a obviar aportacions historiogràfiques anteriors, sinó a valorar-les en funció del moment en què van ser produïdes i dels criteris en què s'assentaven. Durant molts anys, van ser articles, notes i comentaris a la premsa els únics vehicles a partir dels quals s'abordava en públic la realitat artística temporalment propera, un conjunt de materials que avui ens resulten d'un gran valor com a fonts útils per ajudar-nos a escriure la història de l'art. També cal parar esment en aquells autors —literats, pensadors, artistes, publicistes, etc.— que tot i no ser historiadors especialitzats van influir directament o indirectament en el discurs històric.

² Andreas HUYSEN, *Después de la gran división*, Adriana Hidalgo, Buenos Aires, 2002 [1^a ed. angl.: 1986]. Precisament la historiografia de l'art argentina, amb noms com Andrea Giunta, Adrian Gorelik, Gabriela Speranza o Ana Longoni, sota el mestratge de Beatriz Sarlo, ha fet una important reflexió al voltant d'aquests temes i l'ha aplicada amb una remarcable profunditat en l'estudi de la realitat del seu país.

La meua intervenció tindrà dues parts. Una primera en què faré un apunt general d'aquells aspectes que em semblen més significatius dels diferents moments i conjuntures històrics i dels planteigs que hi eren predominants en matèria historiogràfica o simplement artigràfica, amb referències concretes a l'entorn local. I una segona en què apuntaré críticament alguns trets generals característics d'aquesta literatura en els darrers trenta anys. Finalment, a manera d'annex consultable en la versió escrita, inclouré una relació més o menys extensa, en cap cas exhaustiva, de les aportacions que conec i que considero més rellevants, o que han tingut un paper pioner i d'obertura de camins, de la historiografia de l'art contemporani a la regió de Girona. Cal dir que, d'acord amb els organitzadors, no hem inclòs la figura de Salvador Dalí en el present estudi, ja que l'extensíssima bibliografia que hi ha sobre ell i la seva obra depassa de molt el caràcter d'aquesta visió general.

De la sortida de l'Antic Règim a la construcció de la societat burgesa

Per entendre els primers assajos mínimament rellevants en matèria historiogràfica del segle XIX, que tindran una repercussió en la configuració del camp artístic, pot ser útil prendre en consideració alguns efectes derivats del procés de construcció de l'estat liberal i la nova mirada cap al passat que va comportar l'expansió de la sensibilitat romàntica. A l'Estat espanyol, les exclaustracions i les lleis de desamortització decretades pel govern van deixar abandonats nombrosos convents i monestirs. A fi de vetllar per aquest patrimoni i tot allò que es considerava digne de ser conservat, es van impulsar un seguit de mesures oficials de protecció, com fou la creació d'una Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos a cada "província". A Girona es va constituir el 1844 i entre les activitats encomanades que va dur a terme hi havia la catalogació de monuments, la formació i ampliació de biblioteques amb documentació sobre temes històrics, arqueològics i artístics, i la creació d'un Museo Provincial de Antigüedades y Bellas Artes a Sant Pere de Galligants, que posteriorment es desdoblaria en un museu arqueològic i en un de belles arts, els quals ben aviat es preocuparien per crear unes col·leccions pròpies. És entre les persones que formaren part o col·laboraren amb aquella comissió, que va jugar un paper especialment actiu fins l'any 1939, tot i que continuà les seves activitats després de la guerra, on trobem els autors dels primers treballs relacionables, de prop o de lluny, amb una historiografia de l'art, la qual era

també un instrument de nacionalització i de promoció del sentiment patriòtric espanyol i de les identitats locals. Una funcionalitat que a Catalunya va prendre uns trets particulars arran de la dinàmica culturalista, historicista i de potenciació del sentiment regionalista que va suposar el moviment de l'anomenada Reinaxença.

Aquella historiografia vuitcentista es caracteritzava per fer descripcions de monuments i artistes, recuperar i transcriure documents del passat, lloar la història de pobles i ciutats, vindicar l'arquitectura medieval (Ripoll, Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, etc.), començar a valorar la importància de les restes d'Empúries —per bé que l'impuls més decidit vindria amb el Noucentisme— o emprendre estudis numismàtics. A Girona, la major part d'autors d'aquesta tendència se centraren sobretot en èpoques antigues i en temes no estrictament artístics. Els conreadors d'una tal literatura no tenien un estatus professional d'historiador, podien ser propietaris, advocats, folkloristes, farmacèutics o metges, i, en ocasions, funcionaris, arquitectes o artistes. D'aquests i altres sectors culturals afins va sorgir la *Revista de Gerona* (1876-1895), vehicle de difusió d'aquesta mena d'activitats i recerques, i posteriorment la Asociación Literaria de Gerona i la Asociación para el Fomento de las Bellas Artes en Gerona, que van promoure certàmens i exposicions.

El discurs inaugural d'una d'aquestes exposicions, a càrrec d'Enric Claudi Girbal, poeta, conservador del museu gironí i corresponent de la Real Academia de San Fernando de Madrid i de la de Bones Lletres de Barcelona, és el primer assaig d'història de l'art que he localitzat a Girona amb referències a artistes temporalment propers al conferenciant. En ell, l'orador fa una mena d'inventari de *nuestros monumentos y de nuestros artistas locales, con tanta mayor razón, en cuanto los mas de estos últimos se encuentran ingratamente ignorados o desconocidos*. L'objectiu era, doncs, *sacar del olvido varios nombres de nuestros compatriotas que quedaron hasta hoy ignorados entre el polvo de nuestros archivos, consignando las pocas noticias que me ha sido dable recoger, no sin paciente trabajo*. I precisava que en la seva narració adoptaria *el orden cronológico, presentando por grupos dentro de cada siglo los nombres de los artistas, prescindiendo de su mérito e importancia en todo caso, ya que de muchos no alcanzamos a conocer sus obras*. Cal apuntar que en aquest cas la motivació romàntica de fons de què parlàvem unes ratlles més amunt es veu compensada per una voluntat de rigor i mètode que en part reprenia els models erudits del segle XVIII quant al seu caràcter pretesament objectiu, en tant que assentat en l'estudi documental, i ahora

reflectia certa penetració de tècniques d'encuny positivista. Girbal tancava la seva dissertació amb una cita de J. Mérault Daussy segons la qual *la historia de las Artes en general es la historia de las necesidades y pasiones nacionales, y señalan el grado de civilización de un pueblo*³.

Al costat d'aquest text podríem citar altres aportacions, com les de l'arquitecte Manuel Almeda o de Francesc Viñas al voltant de diverses realitzacions escultòriques d'homenatge al general Alvarez de Castro, un militar nefast convertit en heroi gloriós de la resistència al francès. Precisament el tema dels setges de Girona i tot allò que hi apareixia relacionat fou objecte de nombrosos assaigs, glosses i rememoracions. Agustín Gutiérrez i Romualdo Alvarez tractaren els aspectes morals de les obres d'art, Antoni Gelabert les valors artístiques de Girona i Narcís Roca els seus monuments moderns. La crítica artística tingué una expressió remarcable en la figura de Josep Ametller, comentarista de les exposicions organitzades per l'Asociación para el Fomento de las Bellas Artes, de les quals Alfons Gelabert, professor de l'Escola de Dibuix, fou una de les ànimes.

En aquelles exposicions hi van tenir una participació destacada els artistes d'Olot, la ciutat que havia esdevingut el principal centre artístic de la regió de Girona al voltant de Joaquim Vayreda i on també se celebraven mostres d'art sota l'organització del Centre Artístic. No casualment una bona part de les primeres obres incorporades a la col·lecció del museu gironí provenien d'autors de la població garrotxina. Un fet rellevant en matèria historiogràfica que val la pena ressenyar és el procés de construcció i projecció d'una tradició artística específica, en aquest cas de l'anomenada Escola d'Olot, que tindrà un valor referencial important a Catalunya pràcticament fins als nostres dies. Als primers esforços autolegitimadors dels seus intel·lectuals i dels nuclis catòlics i regionalistes conservadors amb qui eren ideològicament afins, s'hi afegiran les lectures vindicatives de diversos corrents politicoculturals que esdevindran hegemònics en conjuntures posteriors —noucentistes, republicans moderats, catòlics integristes o falangistes agraristes—, els quals faran seus aquells aspectes del grup olotí que s'ajustaven a la seva visió particular de les coses. En el marc d'aquesta primera estratègia autoafirmativa, cal esmentar el paper de l'escriptor i polític Marian Vayreda i,

³ Totes les cites han estat extretes d'Enrique Claudio GIRBAL: "Discurso leído en el solemne acto de apertura de la Exposición de Bellas Artes del presente año", *Revista de Gerona*, II, 1878.

en especial, de Josep Berga i Boix, autor d'una narració de base majoritàriament autobiogràfica en què fa el retrat de personatges i comenta qüestions i vivències relacionades amb l'art a partir de les quals dóna una visió de la història artística d'Olot ajustada als seus interessos estètics i ideològics.

Del Modernisme a la Segona República

La modernització que va experimentar la societat catalana a final del segle XIX sota l'impuls de l'expansió industrial i el posterior procés d'institucionalització cultural i política auspiciat per la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907) o la Mancomunitat de Catalunya (1914) van repercutir en el terreny dels estudis històrics. Precisament, un dels primers treballs que l'IEC va publicar fou d'un gironí que havia estat conservador del Museo de Bellas Artes y Antigüedades, Joaquim Botet i Sisó, *Les monedes catalanes* (1908-1911). A grans trets, podríem parlar d'una voluntat de superar l'enfoc regionalista a favor de perspectives autocentrades i d'aspiració cosmopolita, un increment del nivell de rigor i exigència intel·lectual, una ampliació dels àmbits i objectes d'estudi i un afermament de les metodologies positivistes per bé que condicionades per factors identitaris i d'afirmació col·lectiva. Un dels gèneres d'historiografia contemporània que es va consolidar fou l'estudi monogràfic d'aquells autors del segle XIX considerats com a definidors de la modernitat artística a Catalunya. En aquesta línia, cal ressenyar l'assaig de Rafael Benet sobre Joaquim Vayreda.

No tinc constància que a la regió de Girona es produïssin aportacions gaire significatives en el terreny de la història de l'art, a banda d'articles a la premsa a càrrec, entre altres, de Rafael Masó, Carles Rahola, Ricard Giralt-Casadesús o Artur Vinardell, que comentaven l'obra d'autors del moment. Xavier Monsalvatge i Joaquim Pla Cargol, ultra alguns comentaris artístics en publicacions periòdiques, van tractar en clau poètica a *Terra de gestes i beutats. Girona* (1917) la imatge que alguns artistes coetanis havien donat de la ciutat; mentre que la infraestructura cultural auspiciada per Masó va propiciar l'edició a Girona d'un recull de textos de Joaquim-Torres Garcia, *Notes sobre art* (1913), apareguts a *La Veu de Catalunya*. Potser el text més rellevant fou el llarg escrit rememoratiu de Rahola arran de la mort del seu amic Xavier Monsalvatge, artista i escriptor, en què feia un repàs de la seva obra i apuntava alguns espais de relació, vincles humans i empreses culturals que havien compartit. També s'han de tenir en

compte els articles de Rahola per a l'Enciclopedia Espasa, on tractava artistes i personalitats de la regió de Girona. Per la seva banda, Joaquim Pla Cargol va publicar *Art popular i de la llar a Catalunya* (1926), que responia a aquella cerca d'elements definidors de la singularitat del país, i alhora va encetar una labor divulgadora mitjançant una sèrie de llibrets que editava l'empresa familiar Dalmau Carles, Pla, entre els quals els dedicats a Goya (1927), Velázquez (1930), Murillo (1936), Ribera i Zurbarán (1933).

Així mateix cal esmentar alguns intel·lectuals rellevants nascuts o vinculats a la regió de Girona que, tot i residir durant força temps a Barcelona i de respondre només lateralment al tema objecte d'aquest assaig, van exercir un influx remarcable —uns més que altres, és clar— en l'opinió d'artistes i artífers de la seva època i en la percepció de la realitat històrica. Fou el cas del periodista, pintor i crític d'art Romà Jori, que després de viure uns anys a Girona esdevingué director de la revista *Vell i Nou* i va escriure una monografia sobre l'escultor olotí Josep Clarà (1920).

O bé, els autors d'orientació conservadora que van formar-se en l'ambient noucentista però que van continuar produint en els anys posteriors, com ara l'arquitecte Josep Danés, amb els seus estudis sobre la masia tocats de sensibilitat pairalista i catalanisme tradicionalista; el publicista i crític literari Josep M. Capdevila, que perllongava aspectes de les posicions neoescolàstiques de Josep Torras i Bages i que va escriure sobre pintors com Josep Berga, de qui havia estat deixeble, Francesc Vayreda o Ignasi Mallol i l'assaig *Bellesa i veritat: notes d'estètica tomista* (1924); o l'escriptor Josep Pla, autor al llarg de la seva vida de nombrosos textos literaris sobre art i artistes vinculats a les comarques nordorientals —Marià Llavenera, els Vayreda, Iu Pasqual, Xavier Nogués, etc.—, alguns d'ells d'un innegable interès i utilitat per als historiadors malgrat la seva poca fiabilitat en qüestió de dates i dades i ser fortament bel·ligerants cap a les noves formes d'art. També tenim el cas del poeta Carles Fages de Climent, que durant els anys vint va començar a publicar crítica d'art en mitjans barcelonins. En el món acadèmic se situa la figura de Lluís Pericot, prehistoriador i arqueòleg, deixeble de Pere Bosch i Gimpera, que malgrat no tractar la realitat artística contemporània i no viure a Girona, va esdevenir un pol de referència historiogràfica i passaria a jugar un paper influent en institucions oficials d'abans i després de la guerra. Un dels seus alumnes fou Pere de Palol, autor d'una vasta producció bibliogràfica, que esdevingué director en funcions del Museu Arqueològic de Girona.

Cal destacar l'interés per a la historiografia de certs textos que, tot i no respondre a les exigències de mètode i rigor analític que s'ha de reclamar a l'escriptura de la història, poden ser d'una gran utilitat tant per omplir buits d'informació com per copsar la posició adoptada per l'autor vers personatges que va conèixer o fets i situacions que va viure. Ens referim als llibres de memòries i a certes obres de ficció basades en experiències biogràfiques, per bé que lògicament tant en un cas com en l'altre cal fer-ne un ús mesurat, contrastant les informacions amb altres fonts sempre que sigui possible i aplicant-hi una mirada crítica. Pel que fa a la Girona de final del segle XIX i primers anys del XX, resulten bàsiques les obres memorialístiques de Joan Vinyas, *Memòries d'un gironí* (1932) i la de Miquel de Palol, *Girona i jo* (1991), i en el terreny novel·lístic la de Josep Berga i Boix, *L'estudiant de la Garrotxa* (1895) i la trilogia *Entre la vida i els núvols* de Prudenci Bertrana, que es compon de *L'hereu* (1931), *El vagabund* (1933) i *L'impenitent* (1939).

La nova hegemonia del republicanisme va portar a la reformulació en clau progressista d'alguns plantejaments culturals encetats pel Noucentisme. Els components més elitistes van cedir el lloc a una política cultural més arrelada als interessos populars, amb una marcada voluntat de projecció social i de promoció dels valors democràtics, mentre que el tradicional intervencionisme eclesial es va veure condicionat per les mesures laïcitzadores impulsades pel govern republicà.

El procés de modernització de Girona i el creixement de les seves classes mitjanes van propiciar la consolidació de plataformes culturals assentades en el dinamisme de la societat civil. Una de les més significades fou el Grup Excursionista i Esportiu Gironí (GEiEG), que disposava de diverses seccions (atletisme, futbol, arqueologia, fotografia...) i que va jugar un paper animador rellevant en l'àmbit de la difusió cultural i artística, d'ell va sorgir el grup d'Amics de les Arts, el qual aplegava alguns dels sectors artístics i intel·lectuals més inquiets i renovadors de l'època, i que s'afegia als Amics de l'Art Vell, d'un plantejament més historicista. Del primer col·lectiu formava part Josep Claret, adscrit durant un temps a l'avantguarda i autor de diversos textos sobre arquitectura imbuïts del seu esperit combatiu. Poc més tard, abjurà d'aquestes posicions i s'acostà a un neopopularisme mediterranià proper a les últimes propostes de Rafael Masó. Des d'aquesta nova perspectiva, va escriure un interessant i informat assaig al voltant de Masó en què reinterpreta la història de l'arquitectura contemporània. D'Amics de l'Art Vell formava part Carles Rahola, que en el seu llibre

La ciutat de Girona (1929) va incorporar petites biografies d'artistes i artífers contemporanis ja traspassats.

En aquest marc històric, van emergir plantejaments ideològics inèdits amb un ressò important sobre certes pràctiques artístiques, és el cas de Jaume Miravittles amb el seu text d'inspiració marxista *Contra la cultura burgesa* (1931). Aquest intel·lectual assajà amb Dalí un acostament entre comunisme i surrealisme, a partir de la seva coincidència en la voluntat d'enfrontar-se al capitalisme. També de Figueres i de formació republicana era Alexandre Deulofeu, que posteriorment publicaria un assaig sobre l'origen de l'art romànic i una densa obra de filosofia de la història inspirada en Oswald Spengler que partia de la suposada analogia entre els processos biològics i els cicles culturals i civilitzadors.

El republicanisme olotí tenia en Joan de Garganta i Josep Munteis, literats i crítics d'art, dos dels seus homes forts. Del primer, és un important assaig històric sobre el pintor Josep Berga i Boix, del qual cal destacar la diguem-ne apropiació ideològica que fa de l'artista i la manera com l'acosta al seu propi univers de valors. Altres publicistes garrotxins són Josep M. Mir Mas de Xexàs, persistent vindicador de l'Escola d'Olot, i Raimond Vayreda, de més obertura de mires, un major compromís amb la modernitat i una progressiva vinculació a l'escriptura de la història de l'art.

L'anàlisi historiogràfica a una escala reduïda permet constatar, per exemple, que qualificar els anys de la República com l'època de les avantguardes artístiques és abusiu, ja que més aviat es dona el fenomen invers, un retorn a l'ordre auspiciat pels intel·lectuals republicans. En l'estudi que vaig fer sobre la revista gironina *Víctors* (1936) es pot visualitzar amb força claredat aquest procés, en què l'esperit de subversió tendeix a cedir el lloc a una voluntat constructiva. La mateixa assumpció governamental de l'arquitectura racionalista s'emmarca en aquest afany.

El franquisme

El franquisme va interrompre el desenvolupament dels corrents historiogràfics més innovadors i des dels aparells de l'estat feixista es van imposar uns determinats esquemes interpretatius del passat per tal de donar legitimitat al nou ordre. Els historiadors compromesos amb les polítiques i els valors democràtics foren objecte de

tota mena de violències i coaccions. Uns foren assassinats, molts altres hagueren d'exiliar-se, uns tercers foren objecte de depuracions i càstigs i uns altres s'integraren a la nova situació, per bé que entre aquests darrers també caldria distingir una àmplia gamma de matisos.

A Girona, la retòrica oficial, grandiloqüent i patriotera, va recuperar i promoure el tema de la capital resistent —catòlica, contrarevolucionària i antiil·lustrada—, la faula de la Girona immortal. Les velles pedres i els vestigis enrunats van ser convertits en símbols d'unes glòries espúries. Mentre que, ben aviat, el llegat de l'anomenada Escola d'Olot i tota una pràctica ideològica subjacent que qüestionava l'aportació artisticocultural de la modernitat, vista com una mostra de degeneració, i advocava pel retorn a una suposada essència del poble que hauria persistit en el món rural, amb el sacerdot integrista Carles de Bolós com a nom més rellevant, van ser convertits en referents i models.

L'estat franquista va promoure tot un seguit d'organismes culturals escampats pel territori —de l'Institut de Estudis Gerundenses (1946) a l'Institut de Estudios Ampurdaneses (1956) passant pel restabliment, sota noves directrius, del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot (1948)— amb la finalitat d'aplegar sectors de la intel·lectualitat i construir una determinada imatge de la realitat històrica ajustada als seus interessos. L'escassa producció artigràfica que generaren aquests centres es caracteritza pel seu marcat historicisme, la potenciació d'un sentiment localista que pretenia diluir la referència nacional catalana i un pregon conservadorisme en l'aspecte ideològic. Malgrat que aquesta era la línia dominant, no podem obviar que alguns historiadors locals hi acabarien fent una labor prou meritòria ateses les circumstàncies ambientals, i és que fins i tot en els casos més extrems sempre hi ha petites esclatxes i possibilitats de resistència. Per exemple, la publicació olotina *Pyrene*, sorgida del nou Patronat franquista, va acabar essent clausurada perquè els responsables polítics locals van considerar que s'apartava de la línia oficial a causa de la influència creixent de sectors catòlics catalanistes (Josep Romeu, Joan Triadú, Alexandre Cirici o Albert Manent).

Entre els intel·lectuals vinculats a aquests centres que van tractar temes relacionats amb l'art dels segles XIX i XX, podem esmentar Joaquim Pla Cargol, que a part de redactar diverses memòries sobre les activitats de la Comisión Provincial de Monumentos de Gerona va confegir un *Resumen de historia del arte* (1947), llibret de difusió del qual es

feren diverses edicions; l'historiador i catedràtic de l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi, Joan Subias Galter, autor d'*Un siglo olvidado de pintura catalana* (1951) i d'un treball inacabat sobre la història artística de l'Empordà; l'artista Ramon Reig, que va escriure *La acuarela en España* (1954); Frederic Marés, escultor i director de l'Escola d'Arts i Oficis Artístics i Belles Arts de Barcelona, amb *Dos siglos de enseñanza artística en el Principado* (1964) o, en fi, l'arqueòleg Miquel Oliva, autor de diversos articles i ressenyes als mitjans oficials. Més tardanament, ja entrats els setanta, aparegueren els llibres de Carme Sala i Ramon Grabolosa de temàtica olotina i una prou útil aportació de dades, els quals perllongaven parcialment la línia oberta anys abans per Joaquim Danés.

Si una part dels historiadors van contribuir a legitimar el nou ordre, uns altres se'n mantingueren al marge i van persistir en la defensa dels valors democràtics i la continuïtat de la cultura catalana. Fou el cas dels estudiosos gironins residents a Barcelona, Alexandre Galí i Frederic-Pau Verrié. El primer va escriure la magna obra, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, que no va veure la llum fins als anys vuitanta, i Verrié exercí la crítica a la revista *Ariel* i publicà, entre altres, *Pedralbes y sus pinturas* (1951) i nombrosos treballs sobre l'art medieval.

A partir dels anys cinquanta, les noves polítiques culturals del règim van començar a promoure un art formalment renovador —sempre que no entrés en contradicció amb el catolicisme ni amb l'ordre polític vigent— i que fos equiparable a les tendències hegemòniques en els països capitalistes avançats. La finalitat d'aquest canvi obeïa a la voluntat de la dictadura de projectar una imatge exterior que, en el marc de la guerra freda, afavorís el seu procés d'incorporació en el bloc occidentalista. Aquesta opció va facilitar un determinat tractament de la contemporaneïtat artística i va generar un terreny de joc en què les pràctiques artigràfiques s'agrupaven bàsicament en tres fronts:

1) Uns sectors arrelats encara en els valors artístics propis de l'autarquia, presents en molts mitjans de difusió oficials d'àmbit local.

2) Uns sectors receptius i defensors de les noves formes d'art, però que majoritàriament no feien qüestió dels seus usos socials i polítics. Aquest aparent purisme estètic feia que en aquesta orientació tant hi hagués autors afins al règim com discrepants.

3) Uns sectors que es plantejaven el caràcter polític de la pràctica artística des d'una perspectiva antagonista.

Bona part de la crítica gironina més inquieta dels darrers anys cinquanta, dels seixanta i primers setanta s'arreglerava en el segon apartat, amb noms com Domènec Moli, Narcís Pijoan, Josep Vallès, Carles Vivó o Jordi Gimferrer. Entre els pioners d'aquesta orientació renovadora a Catalunya i a l'Estat espanyol cal esmentar Joan Teixidor, Rafael Santos Torroella i Joan Josep Tharrats, d'Olot, Portbou i Girona respectivament, però que residien a Barcelona. Tots tres van estar vinculats amb els nuclis intel·lectuals que, ja a final dels quaranta, van començar a reprendre el fil de la modernitat artística i tractaren l'obra d'alguns dels seus grans noms —Picasso, Miró, Dalí o Tàpies— i dels principals grups —Dau al Set— i tendències estètiques —surrealisme i informalisme—. Cap d'ells no va perdre el contacte amb els seu lloc d'origen i van dedicar textos a artistes emergents com Jordi Curós, Emília Xargay o Evarist Vallès, entre molts altres. Santos Torroella fins i tot va ser membre del patronat del Museu de l'Empordà quan el dirigia Alícia Viñas. En una línia paral·lela, també cal citar el crític gironí Àngel Marsà, que ja abans de la guerra havia estat vinculat a l'avantguarda i que, posteriorment, des de la galeria barcelonina El Jardín va promoure algunes de les exposicions més significades de l'època. Quant a la tercera opció, pràcticament l'únic artífex rellevant fou el pintor Enric Marqués, que vivia la major part de l'any a París i que durant els anys seixanta esdevingué un dels principals promotors i ideòlegs d'Estampa Popular i del realisme social.

L'emergència d'una nova historiografia

En l'inici de la meua intervenció he situat en els primers setanta l'aparició d'una nova historiografia de l'art a Girona, que de fet s'integrava en una represa general dels estudis històrics i que recollia el testimoni de Jaume Vicens. Una situació que, per una banda, cal vincular als efectes del creixement econòmic dels seixanta, a l'accés de nous sectors socials a la universitat, al reforçament dels contactes amb l'exterior i a l'expansió d'un mercat editorial que posava a l'abast del públic títols representatius de les noves tendències intel·lectuals i d'autors fonamentals del pensament contemporani internacional. I, per una altra banda, a la progressiva articulació de les forces democràtiques, que feien de la reivindicació cultural autòctona, interdicta o

menystinguda pel franquisme, i de la mateixa disciplina històrica, en tant que mitjà de coneixement i crítica de la realitat, dues peces fonamentals de la seva estratègia política.

Aquesta historiografia artística emergent es trobava més a la vora dels articles d'Enric Marquès que no pas dels textos erudits dels centres locals i comarcals. Precisament Marquès jugarà un paper destacat com a catalitzador de nombroses iniciatives, d'ell és un article sobre Fidel Aguilar en què afirmava la necessitat d'“assentar les bases culturals de la nostra identitat”⁴; mentre que des de revistes com *Presència, Olot-Misió* o *Canigó* es treien a la llum memòries soterrades i des d'associacions i col·legis professionals s'impulsaven tota mena d'activitats. Joan Tarrús, un dels pioners d'aquesta represa en l'àmbit de l'arquitectura, s'hi referia amb aquests mots:

“Volíem (...) refer la continuïtat històrica que la guerra civil i, sobretot, una postguerra mesquina i miserable, havia trencat, fent desaparèixer el nostre àmbit de referències, el món dels vençuts i exiliats. Redescobrir la complexitat històrica del primer terç del segle XX, amb les seves tensions i contradiccions reals, era encara, a finals dels anys seixanta, un buit que, pas a pas, havíem d'omplir per a recuperar les nostres arrels, per entendre d'on veníem i per fer-ne la nostra interpretació”⁵

El Col·legi Oficial d'Arquitectes va muntar l'any 1971 una exposició sobre Rafael Masó i va editar un documentat catàleg a cura de Tarrús on, per primera vegada, es tractava des de Girona amb remarcable rigor històric la seva aportació arquitectònica; o l'any 1973 fou el Col·legi Oficial d'Aparelladors qui recuperà la figura del pintor Pons Martí amb un estudi de Pere Freixas. L'Ajuntament i la Diputació van mirar de canalitzar aquesta dinàmica i assumiren propostes com la mostra sobre Fidel Aguilar, a qui Jaume Fàbrega havia dedicat la seva tesina, o *Artistes gironins 1800-1900*, el primer intent seriós de catalogar i situar de forma documentada uns autors en la seva societat, així com establir uns mínims criteris historiogràfics des d'una certa voluntat de mètode. Fou també des de l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes, on treballaven Joaquim Español i Jaume Fàbrega, que es va impulsar la confecció de les guies d'arquitectura d'Olot i Girona, en què, a part dels dos autors esmentats, van col·laborar Josep Fuses, Fina Parés, Ramon M. Castells, Llorenç Panella i Ernest Redondo. Altres autors que

⁴ Enric MARQUÈS, “Carta a Fidel Aguilar”, *Fidel Aguilar*, Ajuntament de Girona-COAC-Girona, Girona, 1972 [catàleg d'exposició].

⁵ Joan TARRÚS I GALTER, “Joan Roca i Pinet”, *Fons d'arxiu. Joan Roca Pinet (1885-1973)*, COAC-Girona, Girona, 2004, pp. 13-14.

feren aportacions rellevants a la historiografia de l'art foren Montserrat Moli, M. Assumpció Alonso de Medina o Benet Cervera, que se centraren en el segle XIX.

Però la ruta fecunda que semblaven presagiar aquests treballs es va veure en bona part estroncada. Fàbrega ni tan sols va veure publicada la seva tesi de llicenciatura sobre Fidel Aguilar. La desactivació d'aquesta historiografia va anar en paral·lel a la desactivació dels moviments socials i la cultura crítica que venien de final dels anys seixanta arran de les noves orientacions instaurades per la refundació juridicopolítica de l'Estat espanyol, així com dels efectes de l'onada neoconservadora que es va iniciar la segona meitat dels setanta, amb les seves burdes teoritzacions posthistòriques i estetitzants, i sota l'ègida d'una creixent mercantilització. A Girona, ni els museus, ni els centres d'art, ni les empreses editorials, ni les institucions públiques, ni la universitat no van prendre un compromís seriós i persistent amb la historiografia de l'art contemporani.

No serà fins entrada la dècada dels noranta que s'evidenciarà un diguem-ne canvi de rumb, empès per les transformacions en la dinàmica internacional, l'emergència de nous subjectes socials que generaran formes inèdites d'acabar-se a la producció simbòlica i una expansió de la consciència crítica davant del desordre del món i el creixement de les desigualtats. D'altra banda, els usos democratitzadors del coneixement i la circulació global de la informació oberts pels nous mitjans tecnocientífics també contribuïren a la difusió de perspectives i plantejaments alternatius que no trobaven lloc en els mitjans tradicionals.

I, en fi, la desfeta de la idea fantasiosa segons la qual s'havia assolit un estadi social i polític definitiu i insuperable, va anar deixant pas a un sentiment generalitzat d'incertesa. L'historiador i especialista en estudis prospectius Immanuel Wallerstein, director del centre Fernand Braudel, considera que vivim en un estat generalitzat d'impaciència cap el que hi ha i cap el que vindrà. Tal vegada —ve a dir— la majoria de la població no sàpiga què fer ni què seria el més útil, però sí que sap que el sistema-món actual no la beneficia. Segons ell, avui ens trobem en un període de transició cap a un nou sistema que no podem predir, però que sí que, amb la nostra acció, podem ajudar a configurar⁶. I aquesta obertura de possibilitats cap a un demà no gens idealitzat, que pot

⁶ Vegeu, per exemple, Immanuel WALLERSTEIN, *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2003 [1^a ed. angl.: 1998].

ser molt millor però també molt pitjor, ha atorgat una nova pertinència als estudis històrics en tant que les seves immersions en el passat vénen amarades, en mots de Juan Antonio Ramírez, d'una voluntat d'*alumbramiento* —que en castellà vol dir il·luminació i alhora infantament— d'un cert futur o d'aclariment d'una realitat present⁷.

Historiadors i historiadores d'avui

Acabaré aquesta primera part de la meua intervenció caracteritzant breument alguns autors que durant els darrers anys han desenvolupat una feina ininterrompuda com a historiadors de l'art de la regió de Girona. En uns casos ha estat un esforç fet a contracorrent i amb escassos suports, en uns altres ha anat en paral·lel amb la progressiva consolidació de les infraestructures culturals i l'entrada de nous responsables en els seus equips de direcció que han reorientat les anteriors polítiques. El Museu d'Art de Girona, el Museu de l'Empordà, el Museu Comarcal de la Garrotxa o l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes han estat algunes de les institucions que han contribuït a la represa de la producció historiogràfica. Més modestament, diverses iniciatives a Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell o Banyoles hi han posat el seu gra de sorra. O la mateixa celebració d'aquesta jornada a la Universitat de Girona també sembla apuntar una línia similar. A un altre nivell, cal remarcar el rol de la revista *Papers d'Art*, que amb Carme Ortiz, Magdala Perpinyà i Jordi Font Agulló ha impulsat activament, al costat d'un remarcable interès per l'art més actual, la reflexió historiogràfica. Una de les seves fites han estat els dos números dedicats a l'escriptura de la història de l'art contemporani, on han col·laborat noms centrals de l'escena internacional i de l'Estat espanyol —W. J. T. Mitchell, Jonathan Harris, Catherine Millet, Juan Antonio Ramírez, Julián Díaz, Pilar Parcerisas, Anna Guasch, etc.— en un planteig inèdit i intel·lectualment ambiciós.

En aquesta relació d'historiadors que han estudiat la realitat artística de les terres nordorientals, s'ha d'esmentar Joan Tarrús que, sovint en col·laboració amb Narcís Comadira, ha atès l'arquitectura contemporània i ha tractat en diverses monografies alguns dels seus autors més emblemàtics. La seva principal aportació ha estat l'estudi de l'any 1996 sobre Rafael Masó, a qui ja havia dedicat altres papers. L'obra en qüestió,

⁷ Juan Antonio RAMÍREZ: *Medios de masa e historia del arte*, Cátedra, Madrid, 1988 [1976], p. 281.

basada en un notable esforç documental i de recerca, fa un seguiment acurat del procés de conformació del llenguatge masonià. Cal assenyalar l'interès de la perspectiva metodològica adoptada, que atén les connexions del personatge amb l'entramat noucentista i les seves relacions amb la societat del moment. De Comadira, també s'ha de posar en relleu la seva faceta assagística, amb diversos textos fonamentals sobre el Noucentisme. Un historiador que té una extensa i sòlida obra en el terreny de la història local i general és Josep Clara, autor també de diversos treballs d'història de l'art, bàsicament centrats en autors de la Girona republicana i el període franquista. La seva òptica té l'interès de tenir sempre present que la producció artística no deixa mai de formar part d'un sistema social més ampli que l'engloba i que és el que fa possible la seva especificitat.

La molt esmentada Escola d'Olot té un dels seus principals especialistes en Joan Sala, que ha dedicat una atenció particular a repertoriar l'obra dels seus autors més representatius i a estudiar les infraestructures artístiques locals amb una especial cura cap als aspectes relacionats amb la pedagogia de l'art. Alguns dels noms fonamentals de l'art de la ciutat de Girona han estat estudiats per Eva Vázquez des d'un planteig proper a una història narrativa ben assentada en un treball documental, d'ella cal destacar l'assaig sobre Josep Aguilera i l'estudi de l'art de la postguerra. L'àmbit artístic empordanès ha estat contemplat per Mariona Seguranyes, autora de diversos textos en què ha vinculat obres artístiques amb referents filosòfics i literaris, així com d'altres aportacions en què ha caracteritzat els artistes atenent els seus vincles i relacions personals. I, en fi, jo mateix, que m'he fixat més en les xarxes materials de la cultura, en formacions socials i processos històrics que no pas en individualitats, i en què he mirat de relacionar pràctiques artístiques amb dinàmiques socials i polítiques en contextos específics.

Algunes consideracions generals sobre la historiografia artística a la regió de Girona

La situació de la historiografia de l'art contemporani a Girona no és gaire diferent de la que es dona en altres indrets de Catalunya, per bé que quantitativament i en termes percentuals hi ha potser una major producció a causa del paper més actiu que en els darrers temps vénen jugant alguns museus i centres d'art, tal com esmentàvem

anteriorment. En línies generals, quant a la seva capacitat d'innovació teòrica i metodològica, hi predomina un perfil més aviat baix, sobretot si la comparem amb especialitats veïnes —la història política o la literària— o amb les historiografies d'altres llocs i països.

Aquesta situació respon a unes causes internes, derivades de la particular història de la historiografia de l'art a casa nostra, i a factors externs que tenen a veure tant amb l'escàs compromís de les polítiques aplicades per les institucions públiques com amb la feblesa i poca capacitat de risc de la indústria editorial. En aquesta diagnosi no podem obviar tampoc la tendència de base econòmica present en les societats tardocapitalistes que propicia les menges ràpides i fàcilment digeribles, i la recerca històrica requereix treballs pacients i amorosos al voltant del seu objecte d'estudi. És, per entendre'ns, una forma d'alta cuina, tot i que molts cuiners la voldríem a l'abast de tots els paladars i de totes les butxaques. I també és evident que la producció historiogràfica, no pot competir, en termes de mercat, i menys si és en llengua catalana, amb els gèneres literaris massius. Però és igualment un fet cert que en altres llocs sotmesos a la mateixa dinàmica mercantilista s'ha sabut intervenir-hi des dels poders públics amb una certa eficàcia i s'han arbitrat les mesures necessàries per fer-hi front.

Per entendre algunes de les limitacions internes de la nostra historiografia artística pot ser útil reprendre una reflexió que feia en un article recent on em referia a les dues grans línies artigràfiques que havien hegemonitzat l'àmbit acadèmic des dels anys vuitanta i que encara ara continuen mantenint una certa influència i operativitat⁸. Per un costat, assenyalava un pol estètic, transcendentalista, neoromàntic i ahistòric, marcadament especulatiu, i, per l'altre, un pol neopositivista, molt amatent a la concreció de la dada i la descripció de fets i esdeveniments, però poc procliu a la formulació d'hipòtesis i a sortir dels compartiments estancs tradicionals. Dues tendències que, a la meua manera de veure, han condicionat negativament el desenvolupament de l'enfoc històric.

La primera orientació ha propiciat planteigs idealitzadors i literaturitzants que prenen la forma d'una mena de crítica expandida, però refractària a submergir-se en la complexitat real dels fenòmens. El seu refús dels mètodes empírics d'investigació i la seva desatenció a l'anàlisi aprofundida de les fonts l'han convertida en el gènere més utilitzat per la indústria cultural, ja que en eliminar la temporalitat requerida per tot

⁸ Narcís SELLES: "Una aportació teòrica a la historiografia de l'art", *Papers d'Art*, núm. 89, 2005.

procés investigador rigorós n'abarateix els costos econòmics. La segona orientació ha establert la predominança d'una mecànica rutinària i acumulativa que no sol distingir entre allò pertinent i allò irrellevant i que, en nom d'una malentesa objectivitat, tendeix a obviar que el coneixement històric és indèstriable de la posició del subjecte interpretant, de l'adopció d'una perspectiva. Bona part del que es presenta com historiografia de l'art es troba mediatitzada per aquestes visions, que obvien el necessari diàleg entre un treball empíric seriós i un esguard creatiu capaç de dirigir adequadament la recerca i avançar cap a lectures consistents i conceptualment ben assentades.

D'altra banda, encara persisteix una òptica molt entotsolada, derivada de concepcions formalistes d'arrel modernista, que afronta el producte artístic com un món tancat, no només al marge de la vida, les ideologies socials i les conteses polítiques, sinó fins i tot al marge d'altres pràctiques simbolicoculturals amb les quals manté una estreta relació. I això no es resol mitjançant una vulgar i artificiosa suma o juxtaposició d'"àmbits", com aquells llibres que dediquen volenterosament un capítol a cada cosa, sinó més aviat mitjançant la seva superació, ja que tot està a tot arreu. I, en conseqüència, hem de saber fer visibles les polítiques de la representació —representar les polítiques de les arts—, i., alhora, la nostres pràctiques d'historització han de saber fer present el caràcter històric de les pràctiques artístiques. Deia T. J. Clark que és impossible fer història de l'art independentment dels altres tipus d'història⁹. I, lamentablement, continua havent-hi molts treballs, suposadament d'història de l'art, que obvien la necessària contextualització històrica d'un camp artístic que no cessa de transformar-se i redefinir-se o bé redueixen la complexitat dels processos històrics a mers escenaris de fons sense atendre les dinàmiques d'interacció que inevitablement s'estableixen entre un i altres; molts treballs, en fi, que no aprofiten les valuoses aportacions que vénen de la resta de ciències humanes i socials. Pel que fa al cas de Girona, els treballs de Jordi Castellanos, Dolors Fulcarà, Margarida Casacuberta o Assumpta Camps, per exemple, resulten imprescindibles, malgrat que parteixin de l'àmbit literari, per entendre l'art durant el Modernisme, o els de Josep Clara són bàsics per posar-nos a estudiar l'art durant el franquisme.

⁹ T. J. CLARK, *Imagen del pueblo. Gustave Courbet y la Revolución de 1848*, Gustavo Gili, Barcelona, 1981 [1ª ed. angl.: 1973], p. 19.

Un tret força dominant en la historiografia de l'art contemporani que es fa entre nosaltres és el fet de prendre com a tema habitual d'estudi un autor i la seva obra, una mica —i que se'm perdoni la *boutade*— a la manera de la vella història de reis i comtes. A més, sol ser habitual insistir repetidament, sense aportar novetats significatives, en aquell personatge que és considerat com l'encarnació d'una suposada excel·lència —com si l'excel·lència fos una cosa abstracta, no sotmesa a uns determinats criteris d'apreciació—, però en la major part de casos aquest predomini sol respondre a una altra mena d'interessos, més aviat vinculats a relacions de poder actuals, a la quantitat de diners que es mouen al voltant de l'artista privilegiat, o, en fi, a la capacitat d'influir de l'eximi personatge o, en cas que ja s'hagi mort, dels qui han patrimonialitzat la seva figura. Investigar, per exemple, per què les institucions potencien uns artistes i n'exclouen d'altres, tant o més interessants, fóra un bon tema historiogràfic.

Amb això no vull suggerir que s'hagi de renunciar a tractar les personalitats i les aportacions individuals, ja que continuen oferint una pertinència analítica indubtable i alhora possibiliten fer visible des d'elles el fluir d'una societat, però la manera de fer-ho hauria d'anar més enllà que el simple recull d'esdeveniments biogràfics, anècdotes amables i perspectives descontextualitzades i endogàmiques. Si, com afirma la historiadora Natalie Zemon Davis, la manera més adequada d'identificar un període és estudiar els conflictes profunds que es manifesten entre les persones¹⁰, és clar que bona part de treballs de la nostra artigrafia es mouen entre una zona d'ombres i cotó fluix, ja que no només s'obvia o no s'assenyala la conflictivitat —síndrome de l'oasi gironí?— sinó que es tendeix a promoure un unanimitisme emmascarador. Massa sovint s'acaba fent un retrat ultraidealitzat i moralitzant del personatge suprimint totes les facetes “inescaients”, com si la feina de l'historiador no fos contribuir al coneixement crític de la realitat sinó exaltar les glòries locals. Però, a més, aquesta actitud “harmonitzadora” impossibilita construir adequadament el camp artístic, que és un espai social de forces en pugna, un àmbit relativament autònom que condiciona tot allò que engloba i que alhora es veu condicionat per unes determinades relacions de poder en què els agents involucrats entren en confrontació per mirar d'imposar les seves visions¹¹.

¹⁰ Maria Lúcia G. PALLARES-BURKE, *La nueva historia. Nueve entrevistas*, València-Granada: Publicacions de la Universitat de València-Editorial Universidad de Granada, 2005 [1ª ed. port.: 2000], p. 76.

Sota l'influx d'aquesta tendència personalista i idealitzadora, durant els darrers anys s'han multiplicat les monografies d'artistes amb una suposada voluntat d'anàlisi retrospectiva, generalment lligades a la celebració d'una exposició auspiciada per un museu o una caixa, però lamentablement la majoria són meres apologies mancades d'esperit crític, amb un escàs rigor històric i sense un treball de recerca sòlid. És allò que Josep Clara ha anomenat la falsa divulgació, en tant que es difon groglerament allò que no s'ha estudiat¹², però que s'utilitza com a acció propagandística per uns i com a estratègia de màrqueting per uns altres. En força ocasions, la baixa qualitat de la proposta deriva de la insuficiència de recursos aportats per la entitat promotora. Davant d'aquesta perillosa deriva caldria que, si més no els centres públics, es comprometessin amb les pràctiques professionals serioses i assumissin que els resultats d'una iniciativa no són aliens als mitjans materials que es posen en joc. L'opció no pot estar entre fer un treball mediocre o forçar la sobreexplotació laboral dels investigadors.

D'altra banda, resulta d'una evidència aclaparadora que més enllà de la monografia d'autors representatius del *high art* hi ha tot un món de possibilitats que espera ser explorat, ja que l'artista i la seva obra només són uns elements més d'una complexa xarxa de relacions on interactuen una diversitat d'actors (crítics, col·leccionistes, gestors, etc.) sota una multiplicitat de factors (econòmics, polítics, ideològics, etc.).

També caldria tractar globalment corrents artisticoculturals per tal de copsar les seves línies de tensió, les posicions que hi ocupen els diversos agents, els desplaçaments que hi experimenten i les contradiccions a què es troben sotmesos, o bé abordar períodes històrics concrets així com assajar talls sincrònics que permetessin avançar vers la composició d'una cartografia. I, en fi, no fóra sobrer dedicar una major atenció cap a les diverses infraestructures culturals que, en cada moment i lloc, contribueixen a fer possible l'emergència, formalització, difusió o recepció pública dels productes artístics. Recentment, per exemple, s'ha publicat un acurat treball de Jordi Serra sobre les escoles menors de belles arts al Baix Empordà, en una orientació propera al tipus de recerca obert per Salomó Marquès sobre les escoles de dibuix i belles arts de Girona, que

¹¹ Vegeu Pierre BOURDIEU, *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*, Anagrama, Barcelona, 1997 [1ª ed. fr.: 1994].

¹² Josep CLARA: "Història local i franquisme. L'estudi del franquisme a les comarques gironines", dins Jordi FONT I AGULLÓ (ed.), *Història i memòria: El franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, Publicacions de la Universitat de València i Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, València-Banyoles, 2007, p. 330.

destaca per la bona utilització de les fonts arxivístiques i la imbricació que estableix entre la realitat local i les polítiques culturals institucionals.

Bibliografia bàsica sobre historiografia que he tingut en compte

AGUIRRE ROJAS, Carlos Antonio: *La historiografía en el siglo XX*, Barcelona: Montesinos-Ediciones de Intervención Cultural, 2004.

BERTRAND DORLÉAC, Laurence (dir): *Où va l'histoire de l'art contemporain?*, París: L'Image/École nationale supérieure des beaux-arts, 1997.

COLOMINES, Agustí/ OLMOS, Vicent (ed.): *Les raons del passat. Tendències historiogràfiques actuals*, Barcelona-Catarroja: Afers, 1998.

CLARA, Josep: "Història local i franquisme. L'estudi del franquisme a les comarques gironines", dins FONT I AGULLÓ, Jordi (ed.): *Història i memòria: El franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, València-Banyoles: Publicacions de la Universitat de València i Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2007.

DD. AA., *La historiografia catalana*, Girona: Quaderns del Cercle, 1990.

FONT AGULLÓ, Jordi/ SELLES, Narcís (coord.): "La història de l'art contemporani: Situació i perspectives (1)" i "La història de l'art contemporani: Escenaris de producció, vies i mitjans d'irradiació" (2), *Papers d'art*, nº 89 i 90, 2005 i 2006.

GRAU, RAMON: "L'aportació dels historiadors romàntics", *Romanticisme i Renaixença, 1800-1860*, vol. IV, *Història de la cultura catalana*, Barcelona: Ed. 62, 1995.

HARRIS, Jonathan: *The New Art History. A critical introduction*, Londres-Nova York: Routledge, 2001.

MAYAYO I ARTAL, Andreu: "Història local i història total", DD. AA: *La història i els joves historiadors catalans*, Barcelona: Ed. La Magrana-Institut Municipal d'Història, 1986.

PASAMAR ALZURIA, Gonzalo: "De la historia de las bellas artes a la historia del arte (la profesionalización de la historiografía española)", *Historiografía del arte español en los siglos XIX y XX*, Madrid: CSIC-Ed. Alpuerto, 1995.

PUJOL, Enric: “La historiografia”, *Revista de Girona*, nº 200, maig-juny 2000.

PUJOL, Enric: *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja: Afers, 2003.

SIMON I TARRÉS, Antoni (dir.): *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003.

VIDAL I JANSÀ, Mercè: *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

De la sortida de l'Antic Règim cap a la construcció de la societat burgesa

ALCOLEA, Santiago: *Ramon Amadeu (1745-1821)*, Olot: Generalitat de Catalunya, 1992 [catàleg d'exposició].

ALCOLEA, Santiago: *Ramon Amadeu (1745-1821) Un escultor de petits formats*, Olot: Llibres de Batet i MCGO, 1998.

ALMEDA, Manuel: “El monumento al General Alvarez de Castro”, *Revista de Gerona*, IV, 1880.

ALONSO DE MEDINA I ABERICH, M. Assumpció / CERVERA I FLOTATS, Benet: *La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme: Figueres i l'arquitecte Roca i Bros*, Girona: COAC –Girona i La Gaia Ciència, 1980.

AMETLLER VIÑAS, José: “Exposición artística celebrada por la Asociación para el Fomento de las Bellas Artes en Gerona”, *Revista de Gerona*, III, 1879.

AMETLLER VIÑAS, José: “Exposición de Bellas Artes”, *Revista de Gerona*, IV, 1880.

BENET, Rafael: *Joaquim Vayreda. Antecedents, l'ambient, l'home, l'artista*, Barcelona: Publicacions de la Junta Municipal d'Exposicions d'Art, 1922.

BERGA, Josep: “L'art a Olot en el segle XIX”, *Revista olotina*, nº 4, 5 i 7, 1905.

CASACUBERTA Margarida/ SALA, Joan: *Marian Vayreda i Vila (1853-1903) La recerca d'una veu pròpia*, Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa i Llibres de Batet, 2002.

DD. AA., *Artistes gironins 1800-1900*, Girona: Diputació Provincial de Girona, 1974 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *L'Escola d'Olot J. Berga J. Vayreda M. Vayreda*, Olot-Barcelona: Museu Comarcal de la Garrotxa i Fundació "la Caixa", 1993 [catàleg d'exposició].

FERRER I LÓPEZ, Miquel: *Martí Sureda Deulovol (1822-1890)*, Girona: COAC-Girona, 1994 [catàleg d'exposició].

FREIXAS I CAMPS, Pere: "L'art a Girona, (1876-1895)", *Revista de Gerona*, nº 75, 1976..

FREIXAS, Pere: "L'obra de Pons Martí", *Pons Martí*, Girona: Col·legi Oficial d'Arquitectes Tècnics i Aparelladors de Catalunya, 1973 [catàleg d'exposició].

GARGANTA, Joan: "El pintor Josep Berga i Boix", *Revista de Catalunya*, núm. 84, 1938.

GIRBAL, Enrique Claudio: "Discurso leído en el solemne acto de apertura de la Exposición de Bellas Artes del presente año", *Revista de Gerona*, II, 1878.

GIRBAL, Enrique Claudio: "Un centenario artístico, la Escuela de Dibujo", *Revista de Gerona*, XIV, 1890.

GRABOLOSÀ, Ramon: *Joan-Carles Panyó i Figaró*, Olot: PEHOC, 1976.

MATAS I BALAGUER, Josep (dir.): *La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Girona (1844-1981). Catàleg del fons documental*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2006.

MOLI, Montserrat: "Martín Sureda Deulovol (1822-1890), artífice de la Gerona de la segunda mitad del siglo XIX", *Proarte*, nº 12, 1977.

MOLI, Montserrat: "Els arquitectes del segle XIX a la província de Girona: Bru Barnoya i Xiberta (1809-1888)", *Anales de l'IEG*, XXII, 1974-1975.

OLIVA PRAT, Miguel: "Formación de la pinacoteca provincial gerundense. Las exposiciones de pintura a finales del siglo XIX", *Revista de Gerona*, nº 32, 1965.

PARÉS RIGAU, Josefa: *Análisis urbanístico y arquitectónico. Gerona de 1830 a 1900*, Universitat de Barcelona, 1973 [tesi de llicenciatura inèdita].

ROCA, Narciso: "Los monumentos modernos de Gerona", *Revista de Gerona*, XII, 1888.

SALA, Joan: *El Centre Artístic d'Olot*, Olot: Editora de Batet, 1992.

SALA, Joan: *Josep Berga i Boix (1837-1914) L'interpret d'una època*, Olot: Llibres de Batet, 2000.

SALA, Joan (comis.): *Catàleg de l'Exposició Antològica de Marian Vayreda i Vila (1853-1903)*, Girona: Fundació Caixa de Girona i Ajuntament d'Olot, 1993 [catàleg d'exposició].

SALA I GIRALT, Carme: *Dades històriques de l'Escola de Belles Arts d'Olot*, Olot: Impremta Alzamora, 1974.

SELLES, Narcís: *Marià Vayreda i els corrents estètics a Olot (1877-1903)*, 1986 [treball inèdit].

TARRÚS, Joan/ COMADIRA, Narcís: *Guia de l'arquitectura dels segles XIX-XX a la província de Girona*, Girona: COAC-Girona i La Gaia Ciència, 1984.

VIÑAS SERRA, Francisco: "El mausoleo de Alvarez de Castro", *Revista de Gerona*, IV, 1880.

Del Modernisme a la Segona República

CAMPS, Assumpta: *La recepció de Gabriele d'Annunzio a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

CARRERAS PÉRA, Joan: *Josep Maria Capdevila, ideari i poètica*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

CASTELLANOS, Jordi: "Miquel de Palol i el modernisme", *Revista de Girona*, nº112, 1985.

CASTELLANOS, Jordi: "Girona-la-morta: els ressons d'un mite" a *Literatura, vides, ciutats*, Barcelona: Ed. 62, 1997.

CASTELLS, Ramon: "Modernisme, noucentisme, racionalisme i eclecticisme", *Revista de Girona*, nº 200, 2000.

CLARA, Josep: "Amics de les Arts i Fidel Aguilar", *Revista de Girona*, nº 167, 1994.

CLARA, Josep: "Pep Colomer, entre el disseny comercial i la proposta revolucionària", *Revista de Girona*, nº176, 1996,

CLARET, Josep: "Rafel Masó", *Víctors*, nº1, 1936.

COMADIRA, Narcís: *Forma i prejudici. Papers sobre el Noucentisme*, Barcelona: Editorial Empúries, 2006.

DALMAU FONT, Agustí: *El patrimoni d'artistes modernistes a Ripoll*, Ripoll: Ajuntament de Ripoll, Consell Comarcal del Ripollès i Diputació de Girona, 2005.

DD. AA.: "Arquitectura dels anys 30 a Girona", *Revista de Girona*, nº 85, 1979.

DD. AA.: *Ricard Giralt Casadesús*, Girona: COAC-Girona, 1982 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Josep Azemar*, Girona: COAC-Girona, 1990 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Fidel Aguilar: un noucentista gironí*, Girona: Ajuntament de Girona, 1991 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Frederic Marcó (I els artistes del Noucentisme)*, Girona: Ajuntament de Girona, 1993 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *La tradició moderna 30' 40' 50'*, Girona: COAC-Girona, 1995 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Els germans Busquets (1917-1941)*, Girona: Ajuntament de Girona, 1996 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Els germans Fagnoli i el Noucentisme gironí*, Girona: Ajuntament de Girona, 1997 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Pelayo Martínez, arquitecte*, Figueres: Museu de l'Empordà i Ajuntament de Figueres, 1998 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *L'Escola de Belles Arts. Josep Berga i Boada/ Joan Bordàs i Salellas*, Sant Feliu de Guíxols: Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols-Diputació de Girona, 2006 [catàleg d'exposició].

DOÑATE, Mercè: "Mela Muter: Una pintora polonesa a Catalunya", *Mela Muter, Girona 1914*, Girona: Ajuntament de Girona, 1994.

FÀBREGA, Jaume: *Fidel Aguilar (1894-1917)*, Girona: Ajuntament de Girona i COAC, 1972 [catàleg d'exposició].

FÀBREGA, Jaume: *Fidel Aguilar i el Noucentisme a Girona*, Universitat de Barcelona, 1973 [tesi de llicenciatura inèdita].

FERRÉS, Pilar (comis.): *Miquel Blay i Fàbrega (1866-1936). L'escultura del sentiment*, Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa i Fundació Caixa de Girona, 2000 [catàleg d'exposició].

FERRÉS LAHOZ, Pilar: *Miquel Blay i Fàbrega (1866-1936)*, Olot: Llibres de Batet, 2004.

FONTBONA, Francesc: "Ricard Guinó, retorn a casa", *Ricard Guinó. Escultures i dibuixos (1890-1973)*, Girona: Ajuntament de Girona, 1992 [catàleg d'exposició].

FULCARÀ I TORROELLA, Maria Dolors: *Girona i el modernisme*, Girona: Colecció de Monografias del Instituto de Estudios Gerundenses, 1976.

GELPÍ I VINTRÓ, Lluís: "Enric Catà i Catà, un arquitecte a peu d'obra", *Fons d'arxiu. Enric Catà i Catà (1878-1937)*, Girona: COAC-Girona, 2005 [catàleg d'exposició].

GRANELL NOGUÉ, Glòria: *Prudenci Bertrana: Els primers passos de l'Artista*, Girona: Ajuntament de Girona, 2003.

PASCUET, Rafael/ PUJOL, Enric (coord.): *Carles Fages de Climent (1902-1968). Poètica i mítica de l'Empordà*, Figueres: Ajuntament de Figueres, 2002 [catàleg d'exposició].

PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim: *Josep Danés i Torras, arquitecte*, Olot: Ajuntament d'Olot, 2003.

RAHOLA I LLORENS, Carles: "Una noble vida d'escriptor i artista, Xavier Monsalvatge", *Revista de Catalunya*, VII, 1927.

SALA I GIRALT, Carme: *Miquel Blay*, Olot: Diputació de Girona, 1981.

SELLES, Narcís: "L'arquitecte Josep Claret, de l'avantguarda al revisionisme", *Revista de Girona*, nº179, 1996.

SELLES, Narcís: "La revista *Victors* (1936). Art, cultura i política a la Girona republicana", *Locus Amoenus*, nº 3, Bellaterra: UAB, 1997.

TARRÚS GALTER, Joan: *Rafael Masó*, Girona: COAC-Girona, 1971 [catàleg d'exposició].

TARRÚS, Joan/ COMADIRA, i Narcís: *Rafael Masó. Arquitecte noucentista*, Barcelona: Ed.Lunweg, 1996.

TARRÚS GALTER, Joan: "Joan Roca Pinet, arquitecte", *Fons d'arxiu. Joan Roca Pinet (1885-1973)*, Girona: COAC-Girona, 2004 [catàleg d'exposició].

VAYREDA CASABÓ, Raimon: *Joan Carles Panyó: la seva vida, la seva obra i el seu temps*, Olot: Sala Vayreda, 1933.

VÀZQUEZ, Eva (coord.): *Josep Aguilera. Girona, l'exili i la pobresa*, Girona: Museu d'Art de Girona, 1997 [catàleg d'exposició].

VÀZQUEZ, Eva (comis.): *Josep Clarà i els anys de París (1900-1931). L'ànima vibrant*, Sabadell-Olot: Fundació Caixa de Sabadell i Museu Comarcal de la Garrotxa, 2000.

Art durant el franquisme

BATLLE, Albert i SELLES, Narcís: «Dinàmiques artístiques i processos socioculturals a Olot. De l'autarquia al desenrotllisme», *Estudis històrics de la Garrotxa*, nº 1, 2004.

BATLLE, Albert i SELLES, Narcís: *Art a Olot durant el franquisme i la transició a la monarquia parlamentària*, Olot: ICCO, 2006 [catàleg d'exposició].

CAPELLA, Anna (coord.): *Evarist Vallès (1923-1999), creador empordanès d'espais metafísics*, Figueres: Museu de l'Empordà, 2000 [catàleg d'exposició].

CLARA, Josep: «Sobre la crítica d'art a la Girona franquista», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL, 1999.

DD. AA.: *Joaquim Llucià. L'ombra del temps*, Girona: Museu d'Art de Girona/Casa de Cultura, 1998 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *Sota la boira. Lletres, arts i música a la Girona del primer franquisme (1939-1960)*, Girona: Museu d'Art de Girona, 2000 [catàleg d'exposició].

DD. AA.: *60's versus 80's*, Girona: Museu d'Art de Girona, 2003.

DD. AA.: *Ramon Reig. Una visió transparent d'aquest país*, Figueres: Museu de l'Empordà, 2003 [catàleg d'exposició].

FERRER GIRONÈS, Francesc: «El Cercle Artístic de Girona (1947-1970)», *L'època franquista. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1989.

FONT I AGULLÓ, Jordi/ SELLES, Narcís: *Grup Tint-2 (1974-1976). Entre la pràctica paraartística, l'anàlisi crítica, el desvelament sociocultural i la lluita ideològica*, Banyoles: Ajuntament de Banyoles, 2004 [catàleg d'exposició].

FRAGELL, Rosa M.: *La ciutat-jardí i l'Obra Sindical del Hogar a l'època franquista*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 1988.

MARQUÈS, Enric: *L'art, la ciutat i el món*, Girona: Diputació de Girona, 1996.

MARQUÈS, Josep M.: *Rutes d'art sacre (1939-1985)*, Girona: Diputació i Caixa de Girona, 1986.

MIRALLES, Francesc: "A la recerca del fet artístic a la Girona de postguerra (1940-1980)", *Plàstica gironina actual*, Girona: Diputació i Ajuntament de Girona, 1980 [catàleg d'exposició].

MIRALLES, Francesc: «Temps d'identitat: evolució i construcció de l'art a la Girona del segle XX», *75 anys d'art a Girona*, Girona: Grup Excursionista i Esportiu Gironí, 1994 [catàleg d'exposició].

PADROSA, Inés (coord.): *Baig, una singular pluralitat*, Figueres: Museu de l'Empordà, 2006 [catàleg d'exposició].

PARETAS MARJANEDAS, M. Mercè: *Construir Girona: l'arquitectura com a reflex de la societat (1936-1955)*, Girona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics i Cecam, 2004.

Sartoris i Girona, història d'una amistat, Girona: Arxiu Històric COAC-Girona, 2003 [catàleg d'exposició].

SELLES, Narcís: *Art, política i societat en la derogació del franquisme. L'ADAG*, Gaüses: Llibres del Segle, 1999.

SELLES, Narcís: "Arte y política durante la transición. El caso de la ADAG", *Brumaria*, nº 2, estiu 2003.

VÀZQUEZ, Eva: "Agustí Pera Planells: L'expressionisme contingut", dins FERRER DALGÀ, M. Rosa (dir.): *Agustí Pera Planells: l'ànima*, Girona: Museu d'Art de Girona, 1999 [catàleg d'exposició].

VIÑAS, Alicia (comis.): *Joan Massanet o l'espectre de les coses*, Madrid-Girona: Museo Nacional de Arte Reina Sofia-Museu d'Art de Girona, 2005 [catàleg d'exposició].

Segona Restauració

SELLES, Narcís: "Pràctiques artístiques i dinàmica sociopolítica. Apunts sobre la construcció de la imatge de la nova Girona des del camp de l'art", dins DD. AA., *L'art a finals del segle XX*, Girona: Universitat de Girona-Ajuntament de Girona, 2002.

Treballs que abracen part dels segles XIX i/o XX

CASACUBERTA Margarida/ SALA, Joan: *Cultura i ciutat segles XVIII-XX*, Olot, Ajuntament d'Olot i Diputació de Girona, 1997.

CUÉLLAR, Alexandre: *Els "sants" d'Olot. Història de la imatgeria religiosa d'Olot*, Olot: Edicions El Bassegoda, 1985.

DD. AA.: *Guia d'Arquitectura d'Olot*, Girona: COAC-La Gaia Ciència, 1978.

DD. AA.: *Guia d'Arquitectura de Girona*, Girona: COAC-La Gaia Ciència, 1980.

DD. AA. : *Planellsurrealista*, Blanes-Girona- Madrid : Fundació Àngel Planells, Museu d'Art de Girona i Obra Social Caja Madrid, 2004 [catàleg d'exposició].

GRABOLOSÀ, Ramon: *Olot, en les arts i en les lletres*, Barcelona, Dirosa, 1974;

GRAU, Dolors/ FERRER, Josep: "Fotògrafs professionals i cineastes amateurs", *Revista de Girona*, nº 200, 2000.

MARQUÈS I SUREDA, Salomó: *De l'Escola de Dibuix a l'Escola Municipal de Belles Arts*, Girona: Ajuntament de Girona, 1990.

MIRALLES, Francesc: *75 anys d'art a Girona (1919-1994)*, Girona: GEiEG, 1994 [catàleg d'exposició].

MONTURIOL, Antoni/VIDAL, Dolors (comis.): *Imatge i destí. Cartells turístics de les comarques gironines*, Girona: Museu d'Art de Girona, 2003 [catàleg d'exposició].

ROMAGUERA I RAMIÓ, Joaquim: *Silenci, rodem! Història del cinema a les comarques de Girona*, Girona: Col·legi de Periodistes-Demarcació de Girona, 2005.

SEGURANYES BOLAÑOS, Mariona: *Una visió artística de l'Empordanet. La pintura a Palafrugell entre els segles XIX i XX*, Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell-Diputació de Girona, 2006.

SELLES, Narcís: "Del lloc amè i dels seus subsòls. Sobre les representacions d'Olot i els seus usos", dins *Lo nuevo y lo viejo. ¿Qué hay de nuevo, viejo?*, Olot: Ed. Museu Comarcal de la Garrotxa, 2004 [catàleg exposició Pedro G. Romero].

SERRA I TEIXIDOR, Jordi: *Les Escoles Menors de Belles Arts al Baix Empordà (1880-1939)*, La Bisbal d'Empordà: Ajuntament de la Bisbal i Diputació de Girona, 2005.

Relació de textos que, des de perspectives més assagístiques o periodístiques, han traçat visions de la realitat artística dels darrers anys

BOSCH, Glòria: "L'art contemporani a Girona, esbós d'una dècada", *Serra d'Or*, nº 315, 1985.

BOSCH, Glòria: "Girona, una pantalla hacia el exterior", *Ars Nova*, nº 2/2, 2002.

COMADIRA, Narcís: "La dècada enganyosa. Arquitectura a Girona del 1975 al 1985", *Serra d'Or*, nº 315, 1985.

DD. AA.: "Girona: Espacios públicos", *Ars Nova*, nº 2/2, 2002.

DD. AA.: "Girona, l'art d'un present", *Revista de Girona*, nº 233, 2006.

FALGÀS, Jordi: "El pas de les avantguardes pel "paisatge amb figura", *Revista de Girona*, nº 200, 2000.

ROVIRA, Josep M.: *1996-2006, Premis d'arquitectura a Girona. Un repàs crític*, Girona: COAC-Girona, 2006 [catàleg d'exposició].

SELLES, Narcís: "Aspectes de la realitat artística i social de la Girona contemporània", *Papers d'Art*, nº 76, 1999.

Ponència elaborada per a la "1ª Jornada d'estudis d'art contemporani. Història i historiadors de l'art contemporani a Girona", organitzada per la Càtedra d'Art i Cultura Contemporanis i la col·laboració del Departament de Geografia, Història i Història de l'Art de la Universitat de Girona, gener 2007.